

Terminas depresija dabartinėje lietuvių publicistikoje

Zemlevičiūtė, Palmira

Terminas depresija dabartinėje lietuvių publicistikoje

Verbum, vol. 14, 2023

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694774817001>

DOI: <https://doi.org/10.15388/Verb.38>

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Terminas depresija dabartinėje lietuvių publicistikoje

The Term depression in Contemporary Lithuanian Journalism

Palmira Zemlevičiūtė palmira.zemleviciute@lki.lt

Lietuvių kalbos institutas, Lithuania

 <https://orcid.org/0000-0002-8679-3253>

Verbum, vol. 14, 2023

Vilniaus Universitetas, Lithuania

DOI: <https://doi.org/10.15388/Verb.38>

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694774817001>

Summary: Straipsnyje aiškinamasi, kaip pakinta termino depresija specialioji reikšmė publicistiniame diskurse, kas turi įtakos tiems pokyčiams vykti. Išnagrinėjus arti 2000 Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno publicistikos sakinių su terminu depresija, nustatyta, kad šio termino, peržengusio specialiosios srities ribas, tik viena iš termininių reikšmių (medicininė) patiria trejopo laipsnio transformacijų, kitos gi reikšmės nepagaulios mainytis. Pirma, termininės reikšmės, kuriomis šis terminas vartojamas tiriamojoje medžiagoje, iš esmės nepakinta, termino ryšys su dalykine sąvoka nenutrūksta. Antra, termininė (medicininė) reikšmė pakinta iš dalies, sąvokos samprata supaprastėja. Trečia, termininė reikšmė patiria įvairių semantinių transformacijų, terminas dar labiau atitrūksta nuo specialiosios reikšmės, įgyja emocinių, ekspresinių atspalvių. Tokioms transformacijoms daro įtaką publicistinio stiliaus tekstų tematika, autorių intencija, kontekstiniai partneriai (būdvardžiai, veiksmažodžiai), kurie dažniausiai yra stilistiškai konotuoti. Visgi kartais problemiška tiksliai nustatyti depresijos termininės reikšmės transformacijos laipsnį. Kartais riba tarp termino depresija ir žodžio depresija yra sąlygiška.

Keywords: terminas, reikšmė, determinologizacija, publicistika.

Abstract: The article attempts to look into the ways that the special meaning of the term depression (Lith. depresija) changes in the discourse of journalism and the factors that drive those changes. Analysis of nearly 2,000 sentences featured in the Corpus of the Contemporary Lithuanian Language that contain the term depression has shown that only one meaning of this term (medical) undergoes transformation as the term transcends the boundaries of a special field, while the rest of its meanings are not susceptible to change. First, the terminological meanings in which this term is used in the material covered by the analysis basically do not change at all, and no break between the term and the underlying concept occurs. Second, the terminological (medical) meaning changes to an extent, and the concept becomes simplified. Third, the terminological meaning undergoes a series of different semantic transformations and the term becomes even more detached from the special meaning, acquiring a number of emotional, expressive shades. These transformations depend on the topics covered by texts, the intentions of the authors, the contextual partners (adjectives, verbs), which often carry some stylistic connotations. Still, it can be sometimes difficult to determine the extent of transformation of the terminological meaning of the term depression with a high degree of accuracy. At times, the boundary between the term depression and the word depression becomes unclear.

Keywords: term, meaning, determinologisation, journalism.

Įvadinės pastabos

Terminai mus supa visur kasdieniame gyvenime, tampa pasaulio pažinimo priemone (Гошовська 2014: 27–28). Jie migruoja iš specialiosios srities, šitaip plėsdami savo vartojimo ribas (Стратулат 2014: 641–642). Tokiu būdu vis daugiau nespecialistų susiduria su įvairių sričių terminais tiek asmeniniame, tiek profesiniame gyvenime (Halskov 2005: 40). Tačiau toli gražu ne visų specialiųjų sričių terminus vienodai „nusitveria“ bendrinės kalbos vartotojai (Luca 2019: 22). Be to, pastebėta, kad kiekviename laikmetyje aktualūs skirtingi terminai. Priklausomai nuo socialinės raidos, nuo tam tikros srities problemų svarbos į kalbą patenka aktualiausi terminai (Гошовська 2014: 29). Yra sričių, kurių terminai labiau populiarūs nei kitų. Tai sritys, kuriomis labiausiai domisi plačioji auditorija, pavyzdžiui, technika, karyba, sportas, menai (teatras, kinas) ir kt. (Luca 2019: 22). Išskirtinę vietą užima medicinos sritis (Halskov 2005: 41–42, plg. Стратулат 2014: 641; Янушева 2018: 77). Tai vienas seniausių mokslų, toks pat senas kaip ir pati žmonija, ir jo aktualumas žmonių gyvenime nekelia abejonių (Shevchenko, Suliaiev 2021: 157, dar žr. Bitinienė 2007: 37–39; Mitkevičienė 2021: 101).

Šiame straipsnyje, naudojantis aprašomuoju analitiniu, gretinamuoju, skaičiavimo, kontekstinės analizės, interpretuojamuoju, taip pat tekstynų lingvistikos metodais, gvildenamas termino depresija funkcionavimas dabartinėje lietuvių publicistikoje. Tyrimu siekiama išsiaiškinti, kaip pakinta šio termino specialioji reikšmė ir kas turi įtakos tiems pokyčiams vykti.

Medžiaga tyrimui rinkta iš nuo 1992 m. kuriamo didžiausio lietuvių kalbos tekstyno Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas (toliau – Tekstynas), tiksliau iš vienos jo sudėtinės dalies – 1994–2008 m. publicistikos, kurią sudaro knygos, bendroji, populiarioji ir mokslinė periodika, tekstynėlio (žr. <http://donelaitis.vdu.lt>; Marcinkevičienė 2000: 16).

Atlikta termino depresija (vienaskaitos visų linksnių formų) išplėstinė paieška pagal šiuos kriterijus: paieškos laukelyje „Ieškomas žodis (frazė)“ įrašytos termino depresija vienaskaitos visų linksnių formos. Kadangi ieškota konkretaus žodžio, pasirinkta: kriterijus „Sutampa“, 300 simbolių konkordanso eilutės plotis, visi šaltiniai iš galimų 20, 50, 70, 100, 200 ir 500 šaltinių. Gautos 2395 konkordanso eilutės. Atmetus pasikartojančias eilutes, skaičius sumažėja iki 1964.

Vienas iš pirmųjų lietuvių terminologų, prabilusių apie termino funkcionavimą nemoksliniuose tekstuose, buvo terminologas Stasys Keinys (1980). Vėliau, XX a. gale radosi pavienių empirinių tyrimų apie kalbotyros terminus poezijoje (Valentas 1994) ir publicistikoje (Župerka 2000). Išskirtinė vieta neabejotinai tenka žymiam lietuvių terminologui teoretikui Kazimierui Gaiveniui, įgarsinusiam determinologizacijos reiškinį (Gaivenis 1997). Iš pačių naujausių minėtini Astos Mitkevičienės termino alergija vartosenos populiariojoje internetinėje žiniasklaidoje (2021) ir Palmiros Zemlevičiūtės medicinos terminų grožiniame tekste (2021) tyrimai. Kitose šalyse terminų funkcionavimas nespecialiajame diskurse susilaukė žymiai daugiau dėmesio (žr. literatūros sąrašą).

1. Teorinės įžvalgos

Teigiama, kad iš esmės bet kuris terminas gali tapti bendrosios leksikos žodžiu. Specialiajame tekste terminas įvardija dalykinę sąvoką ir vartojamas terminine reikšme. Patekęs į nespecialųjį tekstą, terminas patiria įvairių semantinių virsmų – mažėja jo gebėjimas tiksliai įvardyti sąvoką, jis praranda savo konceptualumą, sistemiškumą, vienareikšmiškumą, jo termininė reikšmė transformuojasi, randasi naujų, išvestinių, semantiškai platesnių reikšmių, papildomų konotacijų (emocionalumo, ekspresyvumo, išraiškingumo ir pan.), jo intensija susilpnėja, o ekstensija plečiasi. Vyksta ir funkciniai virsmai – terminas atlieka nemokslinio teksto intelektualizavimo funkciją, suteikdamas jam ekspresyvumo, stilistinių konotacijų, kalambūriškumo, kartais – komiškų ar satyrinių efektų. Šis semantinis procesas yra savaiminis ir nereguliuojamas. Vadinasi, terminas kaip toks egzistuoja tik tol, kol yra neatsiejamai susijęs su sąvoka, o kai tik ryšys su ja nutrūksta, sąvoka redukuojasi, supaprastėja, terminas determinologizuojasi. Tačiau toks determinologizavęs terminas neišnyksta, bet tik išleidžia naują atžalą – paprastą žodį kitoje vartosenos srityje su nauja reikšme, ir jis reikalingas jau ne apibrėžties, bet aiškinimo. Nauja reikšmė gali koreliuoti su termino specialiąja reikšme arba visiškai atitrūkti nuo jos (susiformuoti perkeltinė reikšmė). Nors daugelio šalių mokslininkai nemažai dėmesio skyrė determinologizacijos problemai, visgi nėra susiformavusios vieningos nuomonės, kokį terminą reikėtų laikyti determinologizuotu. Ar bet kurį, patekusį į nespecialųjį tekstą, ar tame tekste įvardijantį buitinę sąvoką, ar įgavusį perkeltinę reikšmę (Риднева 2012: 156; Shevchenko, Suliaiev 2021: 157–159), ar kt.? Turbūt vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą būtų sunku, ir jau vien dėl tos priežasties, kad ir pats determinologizacijos procesas suvokiamas skirtingai, pabrėžiamas jo nevienalytiškumas. Paprastai skiriamos dvi determinologizacijos atmainos – determinologizacija plačiąja prasme, arba despecializacija, dalinė determinologizacija, determinologizacija sensu lato ir determinologizacija siaurąja prasme, arba visiškoji determinologizacija, tikroji determinologizacija, semantinė determinologizacija, determinologizacija sensu stricto (žr. Суперанская, Подольская, Васильева 1983: 134–135, 138; Головин, Кобрин 1987: 37–40; Gaivenis 1997: 240, 243; Татаринов 2006: 47, 329–330; Шмелева 2010: 49, 51; Campos Andrés 2013: 49; Гошовська 2014: 27–29; Стратулат 2014: 641–642; Литвинко 2016: 32–36; Nová 2018: 387–388; Зидарова 2018: 60–61; Янушева 2018: 74–75; Luca 2019: 14–15, 22; Humbert-Droz, Pichon, Condamines 2019: 2; Vrgoč, Mihaljević 2019: 11; Ментинська 2020: 144, 147; Братцева 2021: 3151; Shevchenko, Suliaiev 2021: 161; Богданович 2021: 88–89; Humbert-Droz, Pichon 2022: 2–3). Nors yra manančių (Halskov; Nová; Шмелева), kad tarp jų esama ir tarpinių atmainų. Nespecialiajame tekste pirminė, termininė, ir antrinė, netermininė, reikšmės susilieja, tačiau to dar nepakanka naujai atskirai reikšmei nustatyti (Nová 2018: 388–389, 391–392, 394–396). Kalbama ir apie galimus įvairaus laipsnio termininės

reikšmės pasikeitimus (Nová; Братцева; Суперанская, Подольская, Васильева). Be to, determinologizacija suprantama ne tik kaip procesas, kurio metu terminai laipsniškai iš specialiosios kalbos integruojami į bendrinę kalbą, bet ir kaip rezultatas, t. y. pats terminų funkcionavimas bendrinėje kalboje (nespecializuotame kontekste) (Humbert-Droz, Pichon, Condamines 2019: 2; Humbert-Droz, Picton 2022: 2).

Platus terminų vartojimas nespecialistų kalboje kelia ir dar vieną svarbų (manding, taip pat tik retorinį) klausimą – ar leksinis vienetas nustoja funkcionuoti kaip terminas, ar ne (Halskov 2005: 40). Ir kas gi vyksta su terminu, šiam peržengus mokslinio diskurso ribas, ką jis „išgyvena“ determinologizacijos metu? Terminas, viena vertus, gali patirti įvairių semantinių pokyčių, tačiau, kita vertus, gali jų ir nepatirti (Luca 2019: 8, 21), kitaip tariant, jo termininė reikšmė nespecialiajame kontekste gali išlikti ir nepakitusi. Vadinas, pastaruoju atveju negalima ir kalbėti apie determinologizaciją? Visgi jau pats tas faktas, kad terminas vartojamas nespecialiajame tekste, gali byloti apie jo įžengimą į determinologizacijos procesą (Братцева 2021: 3151–3152).

Ko gi reikia, kad įvyktų termino determinologizacija? Jai vykti reikalingos tam tikros sąlygos, būtent: 1) terminas turi būti plačiai paplitęs ir žinomas ne tik specialistams ir 2) kai kurios termino ir determinologizuoto žodžio semos turi sutapti (Gaivenis 1997: 7, dar plg. Luca 2019: 22; Shevchenko, Suliaiev 2021: 158–159).

2. Depresijos termininės reikšmės poslinkiai Tekstyno publicistikoje

Publicistikos tekstynėlio sakiniai, kuriuose vartojamas terminas depresija, suskirstyti į tris grupes, atsižvelgiant į termininės reikšmės kitimo laipsnį. Pirmosios grupės sakiniuose depresija vartojama nepakitusia terminine reikšme, antrosios – depresijos termininė reikšmė iš dalies pakitusi, o trečiosios – depresijos termininė reikšmė žymiai pakitusi.

2.1 Nepakitusi depresijos termininė reikšmė

Terminologijos moksle termininė reikšmė suvokiama kaip reikšmė, būdinga žodžiui tam tikros srities terminijoje, o leksinė reikšmė yra reikšmė, atskleidžianti žodį sudarančių garsų komplekso santykį su tuo kompleksu reiškiamu daiktu, reiškiniu, sąvoka (Kvašytė 2005: 52–53). Termininė reikšmė nesutampa su leksine reikšme. Pastaroji atspindi termininės reikšmės intensionalą ir kai kurias implikacionalo semas (Gaivenis 2002: 17). Jei bendrosios leksikos žodis siejasi su visų žinomu denotatu, tai termininės leksikos – su specialiu denotatu, žinomu tik ribotam specialistų ratui. Kitaip sakant, termininė (termino) reikšmė yra sąvokos įvardijimas, o leksinė (žodžio) reikšmė – daikto, reiškinio ir pan. atspindys sąmonėje (Татаринов 2006: 168–169).

Terminas depresija nepakitusia terminine reikšme daugiausia vartojamas mokslo populiarinamosios publicistikos tekstuose (39 %

atvejų). Dažniausia jo ^[1] reikšmė medicininė: Tyrinėjimais buvo įrodytas **depresijos** pasireiškimo priklausomumas nuo dešiniojo smegenų pusrutulio kaktinės ir smilkininės dalių pažeidimo; Nustatyta, kad galvos smegenų pamatinių mazgų pažeidimo dydis nesusijęs su **depresijos** simptomų sunkumu.

Nereta ekonominė reikšmė. Ekonomikos srityje nėra visuotinai priimtose depresijos apibrėžties. Šiuo terminu vadinamas 1) bet koks gamybos sumažėjimo laikotarpis ir 2) ilgas ir sunkus ekonominio nuosmukio laikotarpis. Tačiau paprastai šis terminas apibūdina ypač sunkius ekonomikos atvejus, pvz., 1929–1933 m. Didžioji depresija JAV ir Europoje (<https://www.vle.lt/straipsnis/depresija-1/>). Tekstyno publicistikoje depresija dažniausiai vartojama antrąja reikšme: Didžiosios **depresijos** metais (1929–1932 m.) akcijų kursai 4 m. iš eilės judėjo žemyn ir nukrito net 90 %; Birža neveikia jau tris paras, o tai ilgiausias prekybos nutraukimas nuo Didžiosios **depresijos** laikų 4-ąjį praėjusio šimtmečio dešimtmetį, kai tuometinis JAV prezidentas Franklinas Rooseveltas uždarė Amerikos vertybinių popierių rinką. Fiksuota ir pirmąja reikšme pavartotos **depresijos** atvejų: Pagaliau baigėsi rinkos depresija, kamavusi biržą nuo praėjusių metų pabaigos; „Nordea“ analitikai ūkio **depresijos** neprognozuoja. Nors kartais be platesnio konteksto nėra iki galo aišku, kuria iš dviejų reikšmių **depresija** vartojama: Streikų ir depresijos nualintoje šalyje Niujorkas išsiskyrė savo audringa kultūrine revoliucija.

Reti geomorfologinės: Rytinėje Aukštaitijos nacionalinio parko dalyje esanti gili kristalinio pamato **depresija** (jos pagrindu čia yra pažemėjimas) irgi atsirado anksčiau ir atkartoja istorinius sluoksnius ir meteorologinės: Apskaičiavus kiekvieno pjezometro nagrinėjamo periodo pabaigos slėgio aukščius, visiems pjezometrų pjūviams išbrėžtos statistinės **depresijos** kreivės reikšmės fiksacijos atvejai.

Publicistiniame tekste išlaikyta nepakitusi termininė reikšmė patvirtina minėtą teiginį, kad terminas nemoksliniame tekste gali ir nepatirti jokių semantinių pokyčių.

2.2 Iš dalies pakitusi depresijos termininė reikšmė

Iš savo terminologinio lauko išėjęs ir į kitą (nemokslinį) kontekstą patekęs terminas gali patirti įvairaus laipsnio semantinių transformacijų. Kalbant apie aptartas depresijos terminines reikšmes, pažymėtina, kad tik viena iš jų – medicininė – pagavi tokioms transformacijoms. Kitos reikšmės nelinkę mainytis. Viena iš priežasčių – tų sričių (ekonomikos, geomorfologijos, meteorologijos) „keliamų vaizdinių laukas gana ribotas ir ne visada tinka visuomenės gyvenimui apibūdinti“ (Bitinienė: 2007: 39), arba tos reikšmės, kitaip nei medicininė, nežinomos plačiajai auditorijai, kaip ir pačios sritys nėra žmogui tokios artimos ir pažįstamos kaip medicina, išties arčiausiai žmogaus esanti, tiesiogiai jį liečianti sritis. Apskritai publicistikoje pastebimas dažnas medicinos terminų vartojimo polinkis, palyginti su kitų, pvz., tikslųjų, gamtos mokslų, sričių terminais (Bitinienė 2007: 37–40). Taigi toliau bus kalbama apie depresiją kaip apie medicinos ir sveikatos mokslų terminą bei jo reikšmės pokyčius.

Tekstyno publicistikoje rasta 56 % atvejų, kai depresijos termininė reikšmė pakitusi iš dalies, ji tik kiek apiblukusi, pasidariusi kasdieniškiau suvokiama, tačiau pagrindinės jos intensionalo semos neeliminuos. Pakito tik depresijos vartojimo sritis, kurioje termininė reikšmė supaprastėjo. Net jei iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad terminas lyg ir determinologizuojamas, tačiau „čia ne tiek bėgama nuo termino reikšmės, kiek plečiama jo semantinė erdvė“ (Župerka 2000: 180).

Depresija su iš dalies pakitusia terminine reikšme vartojama bendrosios, populiariosios publicistikos tekstuose. Jų tematika – kasdienis žmogaus gyvenimas, kurio įvairiems rūpesčiams ir sunkumams pavadinti šis terminas yra labai parankus, tačiau tokių tekstų skaitytojas turi kuklesnių žinių nei medicinos specialistas (Янышева 2018: 74–75): Kai pasibaigus „Santa Barbarai“, žmona Robertą pašaukė valgyti varškėčių, jis jau buvo gilios **depresijos** gniaužtuose; Darganotą dieną atsikratyti **depresijos** marcipanai tikrai padeda!; Pasak jo, bliuzas neišvys depresijos iš namų, bet gali įspiesti ją į kampą kiekvieno kambario, kuriame grojamas. Štai kaip vaizdžiai apibūdinamas žmogaus santykis su **depresija** viename iš konkordansų: Malonėmis nelepiname mūsų krašte, kur nelietuviškas žodis „depresija“ dažnam piliečiui žinomas ne iš psichologijos knygelių ir yra toks pat kasdieniškas reiškinyss kaip lietus, naktis, alkis. Kalbamojo tipo publicistikos tekstuose aktualizuojama ne „psichikos ligos“ (klinikinė), bet „neigiamos emocinės būsenos“ (neklinikinė) reikšmė. APTŽ duomenimis, pastarąją reikšmę **depresija** vartojama kasdienėje psichologijoje. Kyla klausimas – ar šis terminas pirmiausia klinikinė reikšmė pateko į plačiąją vartoseną, ir, šiai išblukus, juo pradėta vadinti negatyvią būseną apskritai, ir savo ruožtu jau šia, neterminine, reikšme vėlei „sugrįžo“ į specialiąją vartoseną (reterminologizacija^[2]), ar, atvirkščiai – kalbamąją reikšmę iš specialiosios vartosenos pateko į nespecialiąją? Labiau tikėtina depresijos reterminologizacija (žr. 1 pav.).

1 pav.

Termino depresija reterminologizacija

Terminą depresija sakinyje dažniausiai supa būdvardžiai ir veiksmažodžiai, rečiau – daiktavardžiai ir dalyviai, – neretai turintys emocinį atspalvį. Tačiau šis terminas vartojamas ir su niekaip stilistiškai nežymėtais kontekstiniais partneriais, kurie „jausmų neveikia stipriau negu proto“ (Jakaitienė 1988: 53): Pirmąją savaitę nerašiau iš džiaugsmo, o pastarosiomis dienomis dėl karščių ir sausros apėmė tokia **depresija**, kad nieko nenorėjau daryti; Ar tikrai daugeliui žmonių žiemą, kai tamsiausias metas, prasideda depresija, ir kas tai yra? Džono Kenedžio (John Kennedy) jaunesniojo žmona, kiauras dienas praleidžia namuose, plepėdama su draugėmis telefonu ir besiskųsdama nuolatine **depresija**. Vis dėlto dažniausiai kontekstiniai partneriai yra emociškai (paprastai neigiamai) nuspalvinti, o tai atliepia **depresija** įvardijamos sąvokos esmę:

Išlindo mėnulis, geltonas ir klastingas. Todėl kad pilnas. Todėl tą pavakarę gilėjo depresijos, daugėjo nelaimingų atsitikimų ir nuodingi nuodai buvo dar nuodingesni; Kodėl rudenį atsėlina depresijos?; Po stresų ir staigių pasikeitimų dažnai kelią pastoja **depresija**; Dėl sunkaus gyvenimo, nedarbo, alkoholizmo žmonės pakerta depresija; Prieš tai smaugė depresija – kišenėse nebūdavo nė cento; Tuo tarpu daugiabutyje žmogaus tyko depresija; Gležną psichiką užgulė depresija; Žmogų į savo gniaužtus netrunka pagriebti **depresija**; Skaitymas – ne panacėja, bet jis tikrai nėra užmirštinas, kai sakoma, kad nuo pražūtingos **depresijos** vienišių gelbsti darbas, sportas, gera kompanija, muzika, šokis, pagaliau – taurelė ar stipresnis narkotikas; Mažam man būdavo baisios **depresijos**; Na, o jeigu jūsų antroji pusė itin dažnai skundžiasi nykia **depresija**, šuo šiuo atveju tikrai taps nepakeičiamu „gydytoju“; Mano žmonai nepatiko Vokietija. Ten ją buvo apėmusi siaubinga **depresija**; Tuomet Dženiferė nugalejo jaunių turnyre Rolan-Garose bei laimėjo Amerikos taurę ir... ją apėmė negailestinga depresija; Iš jos laiško dvelkė juoda depresija. Nors pasitaiko, kad depresija vartojama ir su teigiamo emocinio atspalvio būdvardžiais: pavasarinė **depresija**, romantinė depresija. Įspūdžiui sustiprinti pasitelkiami aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai: Daugelis aktorių sako, kad tuomet užplūsta juodžiausia **depresija**; Atmintinai išmokusi už širdies griebiančius marijų, marijanų ir luisų albertų nuotykius, priaugusi penketą kilogramų ir nugrimzdusi į giliausią **depresiją**, ji nė nepastebėjo, kaip prabėgo pirmieji mokslo metai, arba iškart keli gretutiniai būdvardžiai: Elizabeth Wurtzel, jauna amerikiečių rašytoja, 1994 metais išėjusioje knygoje įtaigiai aprašo savo sunkią ir ilgą depresiją, kuria ji susirgo dar paauglystėje; Jie taip pat puikiai žino, kokia didelė ir skausminga depresija laukia jų, jei sulaužys savo taisykles, ar būdvardžiai su savais kontekstiniais partneriais: Vyro Russello Yateso teigimu, Andreą po gimdymo kankina itin stipri depresija. Neigiamo atspalvio partneriai „nuterminina“ depresiją, o specialiajame kontekste, reikalaujančiame loginio tikslumo ir stilistinio neutralumo, jie negalimi. Publicistiniame tekste terminas funkcionuoja daug laisviau ne tik turinio: Todėl kaip niekad vasarį ir kovą prasidėjo didžioji depresija: spektakliai nuimami vienas po kito, nes net ir keliasdešimt išpirktų bilietų stumia nepriklausomybininkus į minusą, bet ir formos atžvilgiu: lengva depresija (EPTŽ – lengvoji), somatizuota **depresija** (EPTŽ – somatizuotoji). Tas laisvumas dar reiškiasi ir tuo, kad sudaroma įvairių netikrų terminų, arba pseudoterminų, nors, formaliai žiūrint, jie panėši į terminus: emocinė depresija, asmeninė **depresija**, psichologinė **depresija**, dvasinė depresija, energetinė depresija ir kt. Visgi didžioji dalis būdvardžių paprastai žymi laikinąsias ypatybes. Pasitaiko, kad depresija yra frazeologinio junginio dalis: depresiją kaip ranka nuima; depresija į ragą riečia.

Publicistiniame tekste terminu depresija įvardijama sąvoka gali būti aiškinama plačiau, laisviau, galimos vaizdingos interpretacijos: **Depresija** – problemų palydovė; **Depresija** – liguistas liūdesys; Kraštutinė pesimizmo išraiška yra **depresija**; **Depresija** daugybės ligų ir nelaimių

priežastis; **Depresija** (ir jos sukelta savižudybė) visų pirma yra agresijų konflikto atomazga; **Depresija** yra pagalbos šauksmas.

2.3 Žymiai pakitusi depresijos termininė reikšmė

Tekstyno publicistikoje nustatyta tik 5 % atvejų, kai terminas depresija vartojamas su žymiai pakitusia terminine reikšme.

Specialiojoje medicinos srityje terminu depresija įvardijamas psichikos ir elgesio sutrikimas, būdingas tik žmogui, o publicistiniame tekste šio termino veikimo laukas gerokai išsiplėčia (plėstis parankios termininės reikšmės neigiamo krūvio semos, kurios suaktyvinamos, siekiant įtaigumo, išraiškingumo ir pan. sumetimais) – **depresija** gali būti pavadinamas gyvūno vidinės būsenos sutrikimas: Žirgas, praradęs bet kokią viltį ką nors suvokti, užsisklendė savyje, puolė į visišką **depresiją** ir nustojo reaguoti į bet ką. **Depresija** gali apimti tautą, šalį, visuomenę: Kas atsitiko vengrams? Taip Didžiosios Britanijos savaitraščio „The Spectator“ žurnalistas P. Wyattas pradeda savo straipsnį apie **depresijos** apimtą Vengrijos visuomenę; Apstulbino, prislėgę garuojanti depresija Rytų Vokietija, apleista Berlyno geležinkelio stotis, murzinais kombinezonais (vokiečiai!) dažytojai!; Mums, emigrantams, teks dar ilgai įtikinėti, kad Lietuva nėra vien masinės **depresijos** kankinamas kraštas, miestas: Atrodė, kad Palangą apims pernykštė depresija, pasaulį: Šis vaistas nuo visą pasaulį apėmusios **depresijos** epidemijos – tai dovana, vadinama bliuzu, ir kitokius denotatus: „Eesti Telekom“ taip pat neatsilaikė neigiamoms rinkų nuotaikoms, tačiau „Normos“ akcijų kursas šiemet sugebėjo atsispirti visuotinei depresijai ir išlaikyti teigiamą kryptį; Įsisukę instituciniai investuotojai gerokai išjudino pastaruoju metu **depresijos** nuotaikomis gyvenusią biržą – penktadienį pigo tik „Vilniaus balų“ akcijos; „Žalgirio“ depresija prislėgė ir A. Sabonį.

Pripažįstama, kad mokslo terminija negali būti visiškai stilistiškai neutrali, ji turi savitų emocinės-ekspresinės konotacijos bruožų, tačiau vaizdingumas vis dėlto nepriklauso prie svarbiausių terminų ypatybių. Terminas dažnai vaizdingas pasidaro tuomet, kai patenka į kitą stilių ir pavartojamas neįprastomis reikšmėmis (Gaivenis 2002: 44, 47). Bene ryškiausi termininės reikšmės poslinkiai matyti tuomet, kai depresija sugyvinama, suteikiant antropomorfinių savybių: Man to nereikia, nes kai manęs pradeda gailėtis, tą patį darau ir aš, o tada: „Laba diena, panele depresija“, – kaip sakydavo jau amžiną atilsį „kolega“; „Tark sudie stresui ir **depresijai**“; Tokiame egzistenciniame vakuume atsidūrusį žmogų į savo gniaužtus netrunka pagriebti **depresija**, agresija ir kitos negerovės; Teisybė, iš kampo vėl puolė **depresija**, bet šįkart ji nebebuvo tokia nuožmi; Reikia dar kartą pamėginti išplėsti Tave iš **depresijos** nagų; Skurdas kaipmat išvaiko visas šypsenas, kilnius polėkius, palieka gyvus nervų kamuolius, **depresijos** apgraužtus pusžmogius. Tokie pasakymai panėši į „išcentrines“ metaforas (Pikčilingis 1975: 280).

Dažniausi depresijos kontekstiniai partneriai yra negyvosios gamtos objektus pavadinantys žodžiai: Mirkau giliame **depresijos liūne**; Lietuva

krypsta į depresijos, nusivylimo ir nesusitikėjimo pelkę; Netikėtai prasidėjusi vasara bent trumpam išsklaidė **depresijos debesis**, visi gali rasti trupinėlių atgaivos; Vis dažniau užgriūdavo sunkios **depresijos bangos**; Nenoras ieškoti nors menkiausios išeities iš susidariusios sunkios padėties jį gali įtraukti į **depresijos verpetą**; Krentu į gilią **depresijos bedugnę**. Kas sieja depresiją su pelke (neretas gretinimas tiriamuose kontekstuose)? Pelkė bendruosiuose žodynuose aiškinama kaip „klampi vieta su stovinčiu vandeniu“. Šio žodžio leksinės reikšmės intensionalo semos „klampi vieta“, „stovintis vanduo“ koreliuoja su termino termininės reikšmės branduolio semomis „pasyvumas“, „aktyvumo sumažėjimas“, „mąstymo sulėtėjimas“. O gal čia įmanu kalbėti apie siejamųjų denotatų „vidinį“ panašumą, kitaip tariant, pelkė ir depresija esti panašios savo „vidumi“, esatimi, o gal „tegalima konstatuoti: panašu, ir tiek“ (plg. Pikčilingis 1975: 286–287)?

Terminas depresija dėl termininės reikšmės neigiamų semų parankus rašant ne tik apie tokių svarbių sričių kaip politika, ekonomika, socialinis gyvenimas ir pan. problemas, bet ir apie privataus gyvenimo sunkumus: Mūsų kartoje taip pat buvo smalsių, protingų, inteligentiškų žmonių, kurie sugebėjo nepasiduoti aplinkui tvyrojusiai socialinei **depresijai**, gyveno idėjomis, mėgavosi geromis knygomis, filmais ir muzika; O štai dabar ir diagnozę tautai nustatė: politinė depresija; Man reikėjo ką nors veikti, dirbti iki užsimiršimo, kad nenugrimzčiau į skyrybų depresiją; „Ne vienam prasidėjo P.O.D. – po olimpinę **depresiją**“, – liūdnai pajuokavo CNN televizijos diktoriaus; Tik su šia architektūrine depresija net nebandoma kovoti; Ten bankai drastiškai mažina kredito prieaugį, vyksta vartojimo **depresijos** scenarijus; Štai A. Sutkaus kūryboje apstu sovietmečio depresijos, nors ji atvirai ir nekonstatuojama.

Terminas depresija „braunasi“ ir į kitą žmogui ne mažiau svarbią, su dvasiniu gyvenimu susijusią sritį – meno ir kūrybos sferą. Neretai literatūra išgyvena depresiją: Kiekviena literatūra išgyvena ir džiaugsmo, ir **depresijos** akimirkų; Lietuvių literatūra gyvena gilios **depresijos** laiką; Kalbėti tokiomis temomis aš nesijaučiu kompetentingas, todėl grįžtu prie pirmojo klausimo – kodėl **depresijos** vėjas švilpauja Lietuvos, arba geografiškai kalbant, – „metropolinėje“ literatūroje.

Dauguma minėtų depresijos minimaliųjų kontekstų yra nevienetiniai, tačiau esama ir okazinių, kai su depresija gretinamų žodžių semantinės jungtys nelengvai paaiškinamos: Smila – ledo karalaitė ir **depresijos** karalienė; Keturios kambario sienos – didžiausias **depresijos** šauklis; Radikaliausiai to ėmėsi ir daugiausia atgarsio susilaukė Valdas Gedgaudas: Čia poetas – jau ne romus, savim užganėdintas Narcizas, bet depresijos šamanas, tuštumon be perstojo klykiantis vis naujus užkeikimus; Politinis Lietuvos ruduo dvelkia depresija, degradacija, nostalgija praeičiai; Pirmarūšės, geriausios prabos, aukščiausios rūšies depresijos!; Greitis, restoranai – tai depresija?

Išvados

Išnagrinėjus arti 2000 Tekstyno publicistikos sakinių su terminu depresija, nustatyta, kad jis seniai ir plačiai funkcionuoja lietuvių publicistikoje, ir ne viena reikšmė. Bet, kaip parodė atliktas tyrimas, ne visos jo termininės reikšmės pagavios mainytis. 39 % atvejų depresija vartojama terminine medicinine, ekonomine, geomorfologine, meteorologine reikšme. Vadinasi, tas faktas, kad terminas vartojamas nespecialiajame tekste, nedaro jo neterminu, kitaip tariant, neatima termino teisių – depresija įvardijama tokia pati dalykinė sąvoka, kaip ir specialiajame tekste. Tačiau tik medicininė reikšmė pasiduoda semantiniams pokyčiams, kuriuos lemia publicistinio stiliaus tekstų tematika, autorių intencija ir leksinė apsuptis.

56 % atvejų publicistiniame diskurse terminu depresija įvardijama sąvoka gali būti aiškinama plačiau, laisviau, galimos ir įvairios interpretacijos, ir pats terminas funkcionuoja laisviau ne tik turinio, bet ir formos atžvilgiu, nors semantiniai pokyčiai nežymūs, o ryšys su terminine reikšme tebėra išlaikytas, tačiau ją supaprastina dažniausiai neigiamai konotuoti kontekstiniai partneriai (būdvardžiai, veiksmažodžiai).

5 % atvejų depresijos termininės reikšmės pokyčiai daug ryškesni – jos pagrindinės semos lengvai pasiduoda įvairioms transformacijoms, pasitelkiant asociacijas ir iš pirmo žvilgsnio, rodytųsi, nesugretinamų žodžių gretinimą. Visa tai byloja apie depresiją kaip apie semantiškai talpų leksinį vienetą, nesunkiai pritaikomą įvairaus turinio kontekstuose. Galbūt todėl šis terminas ir yra toks pagaulus ir dažnas publicistikoje.

Kadangi nespecialiajame tekste depresijos semantinis laukas gerokai išsiplečia, ne visada paprasta nustatyti jos termininės reikšmės transformacijos laipsnį. Kartais riba tarp termino depresija ir žodžio depresija yra sąlygiška.

Literatūra

- BITINIENĖ, A., 2007. *Publicistinis stilius*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- CAMPOS ANDRÉS, O., 2013. *Procedimientos de desteterminologización: traducción y redacción de guías para pacientes*, 48–52. Prieiga internete: URL http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/183031/Campo_s_Procedimientos_de_desteterminologizaci%C3%B3n.pdf?sequence=1 (žiūrėta 2022 spalio 19).
- DEMBINSKAS, A., 1999. *Depresija: psichopatologija, klasifikacija, gydymas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- GAIVENIS, K., 1997. Terminizacija ir determinizacija. *Terminologija*, 4, 4–7.
- GAIVENIS, K., 2002. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI leidykla.
- HALSKOV, J., 2005. *Probing the Properties of Determinologization – the DiaSketch*, 39–63. Prieiga internete: URL https://www.researchgate.net/profile/Jakob-Halskov-2/publication/237535174_Probing_the_Proper

- ties_of_Determinologization_-_the_DiaSketch/links/5616509308ae73279641c8b0/Probing-the-Properties-of-Determinologization-the-DiaSketch.pdf (žiūrėta 2022 spalio 19).
- HUMBERT-DROZ, J., PICTON, A., & CONDAMINES, A., 2019. How to build a corpus for a tool-based approach to determinologisation in the field of particle physics. *Research in Corpus Linguistics*, 7, 1–17. Prieiga internete: URL <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:126482> (žiūrėta 2022 spalio 19).
- HUMBERT-DROZ, J., PICTON, A., 2022. Du Higgs à la particule de Dieu: une analyse de la variation terminologique dans un contexte de déterminologisation. *SHS Web of Conferences* 138, 8. *Congrès Mondial de Linguistique Française – CMLF*, 1–15. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202213804005> (žiūrėta 2022 spalio 19).
- JAKAITIENĖ, E., 2009. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- KEINYS, S., 1980. *Terminologijos abėcėlė*. Vilnius: Mokslas.
- KVAŠYTĖ, R., 2005. *Mokomasisteminologijos žodynėlis*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
- LUCA, A., 2019. *Terminologization, determinologization and reterminologization in romanian (based on sports vocabulary)*. Summary of doctoral thesis in philology. Chisinau. Prieiga internete: URL <https://edu.asm.md/sites/default/files/Rezumat%20LUCA%20engl..pdf> (žiūrėta 2022 spalio 19).
- MARCINKEVIČIENĖ, R., 2000. Tekstynų lingvistika (teorija ir praktika). *Darbai ir dienos*, 24, 7–64. Prieiga internete: URL <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2000~1367182704588/J.04~2000~1367182704588.pdf> (žiūrėta 2022 rugsėjo 27).
- MARCINKEVIČIENĖ, R., 2010. *Lietuvių kalbos kolokacijos*. Monografija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: URL <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:B.03~2010~1367174973657/B.03~2010~1367174973657.pdf> (žiūrėta 2022 rugsėjo 27).
- MITKEVIČIENĖ, A., 2020. Terminai internetinėje žiniasklaidoje (žvalgomas tyrimas). *Terminologija*, 27, 108–127.
- MITKEVIČIENĖ, A., 2021. Terminai ir nebe terminai populiariojoje žiniasklaidoje. *Acta Linguistica Lituanica*, 84, 98–121.
- NOVÁ, J., 2018. Terms Embraced by the General Public: How to Cope with Determinologization in the Dictionary? *Lexicography in global contexts. Proceedings of the XVIII eUrALeX international congress*, 387–398. Prieiga internete: URL <https://euralex.org/wp-content/themes/euralex/proceedings/Euralex%202018/118-4-2941-1-10-20180820.pdf> (žiūrėta 2022 spalio 3).
- PIKČILINGIS, J., 1975. *Lietuvių kalbos stilistika*, 1. Vilnius: Mintis.
- SHEVCHENKO, O., SULAIEV, S., 2021. Medical terms changes in the process of determinologization. *World science: problems, prospects and innovations. Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference Toronto, Canada 24-26 March 2021*. Toronto, Canada, 157–162.
- VALENTAS, S., 1994. Kalbotyros terminai poezijoje. *Terminologijos vagos*, 1, 78–86.

- VRGOČ, D., MIHALJEVIĆ, M., 2019. Jesmo li svjesni situacije? Terminološka raščlamba naziva situational awareness u vojnome kontekstu. *Strategos*, 3(1), 7–42. Prieiga internete: URL <https://hrcak.srce.hr/221234> (žiūrėta 2022 spalio 4).
- ŽUPERKA, K., 2000. Kalbotyros terminai publicistikoje. *Darbai ir dienos*, 24, 75–182. Prieiga internete: URL <http://donelaitis.vdu.lt/publikacijos/zu-perka> (žiūrėta 2022 rugsėjo 27).
- БОГДАНОВИЧ, Л. А., 2021. О структурных типах детерминологизированных лингвистических терминологических единиц в ненаучном дискурсе. *Текст. Язык. Человек: сборник научных трудов: [доклады XI Международной научной конференции, г. Мозырь, 18–19 ноября 2021 г.]*: в 2 ч. [редколлегия: С. Б. Кураш (ответственный редактор) и др.], Ч. 1. Мозырь: МГПУ им. И. П. Шамякина, 130–135. Prieiga internete: URL <http://dspace.mspu.by/handle/123456789/4417> (žiūrėta 2022 rugsėjo 27).
- БРАТЦЕВА, А. Л., 2021. Количественно-качественный подход к изучению детерминологизации. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 10, 3150–3158. Prieiga internete: URL <https://www.gramota.net/materials/2/2021/10/45.html> (žiūrėta 2022 rugsėjo 27).
- ГОШОВСЬКА, І. В., 2014. Детермінологізація як складова інтелектуалізації мови. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія „Філологічна“*, 49, 27–29. Prieiga internete: URL <https://eprints.uaeu.edu.ua/3211/> (žiūrėta 2022 spalio 19).
- ГОЛОВИН, Б. Н., КОБРИН, Р. Ю., 1987. *Лингвистические основы учения о терминах*. Москва: Высшая школа.
- ЗИДАРОВА, В., 2018. Процеси на терминологизация и детерминологизация в българската лексикална система. *Славянски диалози*, Година XV, Кн. 21, 55–66. Prieiga internete: URL <https://dialozi.uni-plovdiv.bg/wp-content/uploads/2020/10/Slavjanski-dialozi-kn.21-2018-56-66.pdf> (žiūrėta 2022 spalio 4).
- ЛИТВИНКО, О. А., 2016. Феномен детермінологізації (на матеріалі сучасної англійської термінологічної підсистеми машинобудування). *Філологічні трактати*, 8(1), 32–38.
- МЕНТИНСЬКА, І., 2020. Термінологізація та детермінологізація українських комп'ютерних термінів. *X. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*, 24–27 Oktober 2019. München: Open Publishing LMU, 143–150.
- НЕШПОРОВА, Л., 2021. К вопросу об исследовании процесса деспециализации на примере термина „эпидемия“. *Лекантовские чтения – 2021. Материалы Международной научной конференции*. Отв. редактор Е. Н. Орехова. Москва: МГОУ, 167–171. Prieiga internete: URL <https://elibrary.ru/item.asp?id=47913275> (žiūrėta 2022 rugsėjo 27).
- РИДНЕВА, Л., 2012. Детерминологизация медицинской лексики в публицистической и художественной речи. *Система і структура східнослов'янських мов*, 6, 156–161.
- СТРАТУЛАТ, Н. В., 2014. Детермінологізація як семантичний процес мовної динаміки (на матеріалі тлумачного словника української мови в 20-ти томах). *Мова і культура*. Випуск 17, Том I (169). Київ:

- Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 640–644.
- СУПЕРАНСКАЯ, А. В., ПОДОЛЬСКАЯ, Н. В., ВАСИЛЬЕВА, Н. В., 1989. *Общая терминология. вопросы теории*. Москва: Наука.
- ТАТАРИНОВ, В. А., 2006. *Общее терминоведение: энциклопедический словарь*. Москва: Московский Лицей.
- ФІРСОВА, І., 2011. Детермінологізація мовних одиниць. *Наукові записки*, Серія: Філологічні науки (мовознавство), 95(2). Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 408–411. Prieiga internete: URL https://www.cuspu.edu.ua/download/nz_2011_95_2.pdf (žiūrėta 2022 spalio 19).
- ЈАНУШЕВА, В., 2018. Терминологизиција, ретерминологизиција и детерминологизиција во македонскиот стандарден Јазик. *Филолошки студии*, 1, 65–80. Prieiga internete: URL <https://cyberleninka.ru/article/n/terminologization-reterminologization-and-determinologization-in-the-macedonian-standard-language> (žiūrėta 2022 spalio 19).
- ШМЕЛЕВА, О. Ю., 2010. Изменение сущностных свойств термина в процессе деспециализации и детерминологизации. *Вестник московского государственного областного университета. Лингвистика*, 4, 46–52. Prieiga internete: URL <https://elibrary.ru/item.asp?id=15576357> (žiūrėta 2022 rugsėjo 27).

Terminografiniai šaltiniai

- APTŽ 2019 – A. BAGDONAS, R. BLIUMAS. Aiškinamasis psichologijos terminų žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- EPTŽ 2017 – V. MACIULIS, J. ŠURKUS, A. LAPYTĖ. Enciklopedinis psichiatrijos terminų žodynas. Vilnius: Presvika.
- PŽ 1993 – Psichologijos žodynas, R. AUGIS, R. KOČIŪNAS (spec. redaktoriai). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Notes

- [1]]Dalykinėje literatūroje šis terminas apibrėžiamas nevienodai: depresija – „liūdesio forma“ (EPTŽ) / „psichikos liga“ (1) ir „neigiama emocinė būseną“ (2) (APTŽ) / „afektinė psichinė būseną“ (PŽ) / „liguistai prislėgta, liūdna nuotaika“ (Dembinskas 1999: 4).
- [2] Reterminologizacija suprantama kaip termino sugrįžimas ar sugrąžinimas iš tos srities, kur jis buvo paskolintas, į tradicinę sritį kartu su naujai įgyta terminine reikšme (Kvašytė 2005: 53).